

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی – گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه :

فرهنگ تشبیهات در دیوان ملک الشعراء بهار

نگارش :

سید اصغر نژاد حسینی

استاد راهنما :

دکتر مرتضی حاجی مزارانی

استاد مشاور :

دکتر مجید سرمدی

پایان نامه

برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

پاییز ۱۳۸۸

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه پیام نور
دانشگاه پیام نور استان تهران

تاریخ:
شماره:
پیوست:

تصویب نامه

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی تحت
عنوان:

"فرهنگ تشبیهات در دیوان بهار"

ساعت: ۱۳/۳۰/۱۵

تاریخ دفاع: ۸۸/۱۰/۵

درجه ارزشیابی: ک

نمره: ۱۹

هیات داوران:

امضاء	مرتبه علمی	نام و نام خانوادگی	داوران
	۱	آقای دکتر مرتضی حاجی مزدارانی	استاد راهنما
	۲	آقای دکتر مجید سرمدی	استاد مشاور
	استاد	آقای دکتر علی محمد پشتدار	استاد داور
			نماینده تحصیلات تکمیلی

تهران، خیابان انقلاب،
خیابان استاد نجات اللهی،
نیش خیابان سپند،
پلاک ۲۳۳
تلفن: ۸۸۸۰۱۰۹۰
دورنگار: ۸۸۹۰۳۱۵۸
پست الکترونیکی:
Info@fpnu.ac.ir
نشانی الکترونیکی:
http://www.fonu.ac.ir

این پایان نامه را تقدیم می کنم به بزرگترین حامیان دوران تحصیل کارشناسی ارشد.

به همسر عزیز و فداکار (سرکار خانم طاهری نیا) که با صبر و شکیبایی فراوان مسائل سخت زندگی را صبورانه به دوش کشید؛ دم بر نیاورد و از مشکلات گله ای نکرد.
و به دو فرزند عزیزم و دوست داشتنی ام سعیده و ستاره که با زندگی و معیشت معلمی و فرهنگی من خو گرفته اند و از گنج قناعت بهره مند هستند.
ایثار و فداکاری این عزیزان همواره مثال زدنی است.

امید است که بتوانم توقعات به جا و برحق آنان را برآورده سازم و وظیفه ی همسری و پدری

خود را به نحو احسن انجام بدهم.

تقدیر و تشکر

به نام آفریننده زیبایی ها

من لم یشکر المخلوق ، لم یشکر الخالق

به مصداق مضمون سخن یاد شده از معصوم « کسی که از انسانها تشکر و قدردانی نکند ، از خداوند قدردانی نکرده است . »

سپاس و آفرین ویژه‌ی یکتای عالم ، حضرت باری تعالی است ، از این رو سپاس خود را ابتدا به پیشگاه او تقدیم می‌کنم و دست نیاز به آستان بی‌نیاز او دراز می‌نمایم . مهربانی و عنایت بی‌متناهی همواره دستگیریم کرد و در بدترین شرایط مادی و معنوی یاریم نمود.

استادان و دانشمندان همواره مشعل داران هدایت انسانها به سوی رستگاری هستند . بر خود لازم می‌دانم که از زحمات استادان ارجمند در طول تحصیلات دوره های مختلف ، از ابتدایی تا کارشناسی ارشد ، سپاسگزاری نمایم . دست فرد فرد همه‌ی آنان را می‌بوسم که با کلام سحر آفرینشان مشام جام را سیراب ساختند . اگر هدایت و دستگیری این مهربانان نبود ، چه بسا سرنوشتی دیگر در انتظارم بود و مسیری دیگر را می‌پیمودم .

استادان ارزشی دوره‌ی کارشناسی ارشد حقی ویژه بر من دارند و برآنم که با ذکر نامشان بخشی از زحمات آنان را جبران نمایم .

استادان فرزانه‌ای همچون دکتر علی محمد پشت دار ، دکتر علی (پدرام) میرزایی ، دکتر فاطمه کوپا ، دکتر محمدی بدر ، دکتر امامزاده ، دکتر عالی و . . .

برخود فرض می‌دانم از راهنمایی‌های دکتر مرتضی حاجی‌مزدارانی به عنوان استاد راهنما تشکر کنم . راهنمایی‌های دلسوزانه ایشان در مراحل مختلف نوشتن این پایان نامه مرا یاری کرد .

همچنین از دکتر مجید سرمدی ، نیز به خاطر قبول امر مشاوره و هدایت این جانب سپاسگزاری می‌نمایم . توفیقات روز افزون تمامی استادان فرزانه و برجسته‌ی دانشگاه پیام نور را از خالق یکتا خواهانم .

نژادحسینی

نام خانوادگی دانشجو : نژاد حسینی

نام : سید اصغر

عنوان پایان نامه : فرهنگ تشبیهات در دیوان بهار

استادراهنما : جناب آقای دکتر مژدارانی

استاد مشاور : جناب آقای مجید سرمدی

مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد

رشته : زبان و ادبیات فارسی

گرایش : محض

دانشگاه : پیام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

تعداد صفحه :

تاریخ فارغ التحصیل :

«چکیده ی متن»

موضوع علم بیان ، بررسی زیباشناسانه ی متون ادبی اعم از نظم و نثر می باشد . چهار علم مجاز ، کنایه ، تشبیه و استعاره در علم بیان بحث می شود . تشبیه تصویر واژه هاست . شاعر ار این دیدگاه به نمایاندن زیبایی های موجود در متن می پردازد . ارکان اصلی تشبیه مشبه ، مشله به ، وجه شبه و ادات تشبیه است . فرهنگ یک فرهنگ کاربردی است که به کمک آن می توان تشبیه های موجود در متن اصلی را جستجو کرد و با توجه به فهرست الفبایی به سرعت می توان به مشبه یا مشبه به که طرفین اصلی تشبیه هستند دست یافت .

در این پژوهش منبع اصلی ، دیوان بهار است .

واژگان کلیدی : تشبیه ، دیوان ، بهار

علائم اختصاری :

M3B1	مرکب به مفرد	M	مشبه
M3B2	مرکب به مقید	B	مشبه به
M3B3	مرکب به مرکب	A	ادات تشبیه
F	ملفوف	V	وجه شبه
G	مفروق	A1	تشبیه مرسل
T	تسویه	A2	تشبیه مؤکد
J	جمع	V1	تشبیه مفصل
K	معکوس	V2	تشبیه مجمل
Z	مضمّر	V3	تشبیه بلیغ
S	مشروط	V4	اضافه تشبیهی
C	تفضیل	V5	غیر اضافه تشبیهی
LL	حسی به حسی	V6	استخدام
LH	حسی به عقلی	V7	وجه شبه مفرد
LH1	خیالی	V8	وجه شبه متعدد
LH2	وهمی	V9	وجه شبه مرکب
HH	عقلی به عقلی	V10	تشبیه تمثیل
HL	عقلی به حسی	M1B1	مفرد به مفرد
GH	تشبیه غریب	M1B2	مفرد به مقید
		M1B3	مفرد به مرکب
		M2B1	مقید به مفرد
		M2B2	مقید به مقید
		M2B3	مقید به مرکب

فهرست مطالب

صفحه

بخش اول : کلیات و تعاریف

۱۰	مقدمه
۱۱	اهمیت تخیل و تصویر در بیان
۱۲	سؤالات تحقیق
۱۴	نگاهی گذرا به زندگی بهار
۱۷	تشبیه در یک نگاه
۱۸	اقسام تشبیه
۲۵	انواع تشبیه به لحاظ شکل
۲۶	تشبیه به اعتبار مفهوم
۲۷	نوکردن تشبیه
۲۷	تشبیه حماسی
۲۸	قالب های شعر فارسی
۳۵	بهار و قصایدش
۳۷	تشبیه و جایگاه آن در دیوان بهار
۳۹	غرض از تشبیه
۴۳	شعر چیست ؟
۴۹	انواع شعر از دیدگاه محتوا

بخش دوم :

۵۴	۱- فرهنگ تشبیهات دیوان ملک الشعراء بهار بر اساس مشبه به
۳۰۵	۲- فرهنگ تشبیهات دیوان ملک الشعراء بهار بر اساس مشبه
۳۸۱	۳- فرهنگ تشبیهات دیوان ملک الشعراء بهار بر اساس ادات تشبیه

بخش سوم : نمودارها

۴۰۹

بخش چهارم : سخن آخر

۴۱۴

منابع و مأخذ

۴۲۲

بخش اول

« کلیات و تعاریف »

مقدمه

«عظمت علم از دیدگاه قرآن کریم»

خداوند علم و دانش را علت کلی و اساسی همه پدیده‌های هستی معرفی کرده است .

همین نکته برای نشان دادن عظمت و ارزش علم ، بهترین دلیل گویا می باشد .

« وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ » سوره طلاق آیه ۱۲

« خدایی که هفت آسمان را آفرید و زمین را همسان با آن خلق کرد تا فرمانش میان این دو پدیده‌ی شگرف فرود آید . هدف این است که از علم و بصیرت برخوردار گردید ، بصیرتی که شما را به قدرت و توانایی همه‌گیر و گسترده‌ی خداوند رهنمون باشد .»

« أَقْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ . خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ . اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ . الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ » سوره علق آیه ۱ تا ۴

ای پیامبر ، بنام پروردگارت خواندن را آغاز کن . پروردگاری که آفریننده است انسان را از خون بسته و لخته شده آفرید . بخوان ای پیامبر ، و پروردگار تو کرامتش نامحدود است از آن جهت که با خامه و قلم ، بشریت را با علم و دانش آشنا و مانوس ساخت .

در قرآن کریم چهار گروه از امتیازات ویژه‌ای برخوردارند :

۱- مؤنان جنگ بدر ۲- مجاهدان در راه خدا ۳- صالحان و نیکوکاران ۴- علماء و دانشمندان .

« يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ أوتُوا الْعِلْمَ درجات » سوره مجادله آیه ۱۱

امتیازات ویژه علما و دانشمندان :

در قرآن دانشمندان با پنج امتیاز برجسته از سایر گروه ها ممتازند :

۱- ایمان ۲- اعتقاد به توحید و یگانگی خداوند ۳- اندوه و تأثر و گریستن از بیم پروردگار ۴- خشوع و انعطاف درونی ۵- ترس و بیم از خدا

این پنج امتیاز برجسته صرفاً " از آن دانشمندانی است که دارای بصیرت معنوی و بینش الهی هستند .

اهمیت تخیل و تصویر در بیان :

کلامی را شعر می نامند که در آن دو عنصر تخیل و تصویر وجود داشته باشد . این دو از ابزارهای علم بیان هستند . کلام بدون تخیل و تصویر شعر به معنی خاص خود نیست بلکه یک نظم ساده یا یک نثر معیار است . فقط پیامی را منتقل می سازد .

از آغاز خلقت ، بشر قصد بیان خواسته ها و احساسات خود را به بهترین شکل داشته است . نیاز های اجتماعی ضرورت ارتباط با دیگران را برای بشر دو چندان کرد . نخستین ابزار ارتباط تصویر گری بوده است - تصاویر موجود در غار ها و اماکن تاریخی مؤید این مدعاست . در طول سال ها ابزار ارتباط از تصویر به واژه منتقل شد و این وظیفه را واژه ها به عهده گرفتند . واژه ها به عنوان یک ابزار کارآمد این وظیفه را به خوبی انجام دادند . کم کم تخیل و تصویر در واژه ها راه یافت و شعر و ادبیات پا به عرصه حیات معنوی بشر گذاشت . نویسندگان و شاعران بهره گیری از آرایه های ادبی ، درک مفاهیم ذهنی را ملموس تر و آسان تر کردند . به بیان دیگر تخیل و تصویر اساسی ترین جنبه ی ادبیات است . چنانچه در ساختمان یک شعر یا یک قطعه ی ادبی این دو عنصر را حذف کنیم ، آن وقت متوجه سهم عمده ی این دو می شویم .

علم بیان به بحث درباره ی ابزار تخیل و منابع ادبی می پردازد . چهار قسم اصلی آن عبارت اند از : تشبیه ، استعاره ، مجاز و کنایه .

تشبیه و استعاره ادعای شباهت و همسانی و مجاز و کنایه ادعای مجاورت است .

چیستی ، چرایی و چگونگی تحقیق

الف - چیستی تحقیق : (تعریف مسأله و سوالهای اصلی تحقیق)

نخستین پرسش آن است که تحقیق ما درباره‌ی چیست ؟ و چه مسائلی را پاسخ خواهد داد ؟

در پاسخ به این پرسش باید گفت : در این پژوهش به دنبال آن هستم که فرهنگی از تشبیهات را در دیوان بهار تنظیم کنم تا یاریگر دانش پژوهان در زمینه‌ی علم بیان باشد . برای آن که به این مهم دست یابم ، ابیاتی را که آرایه‌ی تشبیه داشتند ، مشخص کردم . ارکان تشبیه را در آن با دقت کامل نمایاندم . همچنین چگونگی دست یافت به بیت مذکور در منبع اصلی را بیان داشتم .

علاوه بر آن سعی کردم به سوالات زیر نیز پاسخ گویم :

- ۱- نوع و نحوه‌ی تشبیه در دیوان بهار به چه صورتی است ؟
- ۲- آیا بهار از تشبیه به عنوان یک ابزار برای بیان مقصود خود به خوبی استفاده کرده یا خیر ؟
- ۳- ابداع و نوآوری های بهار در تشبیه به چه میزان است ؟
- ۴- بالاترین بسامد کاربردی **مشبه** به در دیوان بهار ، کدام حوزه‌ی واژگانی را به خود اختصاص داده است ؟ « به سوالات یاد شده در بخش سخن آخر پاسخ داده خواهد شد. »

ب - چرایی تحقیق : (سابقه و ضرورت انجام تحقیق)

چرا باید چنین تحقیقی صورت گیرد ؟ چه کسانی از تحقیق استفاده می کنند ؟

بدون شک تدوین هر فرهنگی در هر زمینه به درک مفاهیم مطلب کمک قابل توجهی می نماید . کم ترین فایده‌ی این تحقیق آن است که در آموزه های مردم تأثیر مثبت دارد و به بالا بردن سطح فرهنگ جامعه کمک می کند .

شمار کتاب ها و فرهنگ های چاپ شده در هر زبان با سطح علمی و فرهنگی مردم آن زبان و جامعه ارتباط تنگاتنگی دارد . تهیّهی چنین فرهنگی برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات ضرورت دارد . این فرهنگ تحقیق و پژوهش در امور ادب و ادبیات را سرعت می بخشد . ظرافت ها و باریک بینی های ذهن نویسندگان و شاعر را آشکار می سازد . فایده‌ی دیگر این تحقیق برای خوانندگان غیر فارسی زبان است که با

اصطلاحات و تعبیرات زبان فارسی آشنا می شوند . با استفاده از این فرهنگ می توانند لذت ادبی بیشتری از خواندن آن ببرند . همانطور که یک فارسی زبان از آن لذت می برد .

در ضمن به کمک تشبیه می توان به مسایل اجتماعی و روانشناختی جامعه آشنا شد و ناشناخته های تاریخی و فرهنگی اجتماع را پیدا کرد .

ج - چگونگی تحقیق : (روش تحقیق)

ابتدا دیوان بهار با مقدمه ی محمد ملک زاده را که منبع اصلی من در این تحقیق ادبی است مورد مطالعه قرار دادم . تمام ابیاتی که در آن آرایه ی تشبیه وجود داشت مشخص کردم . در مرحله ی بعد ابیات را روی فیش های تحقیق نوشتم و شماره سطر و صفحه ی آنرا نیز در فیش به این ترتیب که عدد سمت راست شماره سطر و عدد سمت چپ شماره ی صفحه را نشان می دهد ، مثلا : ۱۷/۱۳ عدد شماره ۱۳ شماره سطر و عدد ۱۷ بیانگر صفحه ی دیوان بهار است .

سپس ارکان تشبیه را مشخص کردم . بیت را از لحاظ آمدن یا نیامدن وجه شبه و ادات تشبیه بررسی و معین کردم . ویژگی های دیگر بیت از لحاظ حسی و عقلی مشبه و مشبه به ها و انواع دیگر تشبیه را در آن جستجو کردم و با علایم اختصاری یادداشت کردم .

چنانچه در متن اصلی این پایان نامه می بینید علائم اختصاری زیر شماره سطر و صفحه آمده است .

ضمناً " ابیاتی که در آن چند مورد تشبیه وجود دارد و مشبه به های آن با حروف مختلف آغاز می گردد ، در ذیل چند حرف مختلف آوردم .

در تعیین ساختار نمادین تشبیه ابتدا تشبیه را از لحاظ حسی و عقلی مشخص کردم و سپس مفرد ، مقید و مرکب بودن تشبیه مورد توجه قرار گرفت . در مرحله بعد انواع تشبیه از لحاظ شکل معین گردید . مثل : ملفوف ، مفروق ، تسویه ، جمع ، معکوس ، مضمّر ، مشروط . در مرحله بعد تشبیه از لحاظ اضافه و غیر اضافه بودن بررسی گردید و سپس تشبیه از لحاظ آمدن یا نیامدن ادات وجه شبه مورد بررسی قرار گرفت یعنی مجمل ، موکد و مفصل و مرسل . آخرین علامت ساختار نمادین مربوط به وجه شبه بوده است . که وجه شبه را از لحاظ مفرد ، متعدد و مرکب بودن مورد بررسی قرار گرفت .

این پایان نامه شامل چهار بخش است .

نگاهی گذرا به زندگی بهار

میرزا محمد تقی متخلص به بهار روز پنج شنبه ۱۲ ربیع الاول سال ۱۳۰۴ هجری قمری در شهر مشهد دیده به جهان گشود. هنوز به هیجده سالگی نرسیده بود که پدرش میرزا محمد کاظم صبوری، ملک الشعرای آستان قدس رضوی، در سال ۱۳۲۲ هجری قمری دیده از جهان فروبست.

میرزا محمد تقی علی رغم میل مخالفان و سعایت کنندگان لقب ملک الشعرای را از مظفرالدین شاه دریافت کرد. بهار تخلص شعری خود را از «بهار شیروانی» دارد.

بهار شیروانی از سخنوران معروف زمان ناصرالدین شاه قاجار است که در مشهد چندی در خانه محمد کاظم صبوری مهمان بود و در همان جا در گذشت.

بهار ادبیات فارسی را از پدر آموخت و از هفت سالگی به سرودن شعر روی آورد.

از محضر میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری و صید علی خان درگزی استفاده کرد و به تکمیل معلومات خود در زمینه عربی پرداخت.

او از طریق مطالعه ی کتب و مجلات مصری بر اطلاعات خود افزود و با دنیای جدید آشنا شد. در سن چهارده سالگی همراه پدرش به مجامع آزادیخواهان راه یافت و سرانجام در سال ۱۳۲۴ هجری قمری که مشروطیت در ایران مستقر شد به جمع مشروطه خواهان خراسان پیوست.

بعد از فوت مظفرالدین شاه به انجمن سعادت که با انجمن سعادت استانبول و باکو ارتباط داشت راه پیدا کرد. در دوره ی استبداد صغیر (از کودتای ۲۳ جمادی الاولی ۱۳۲۶ هجری تا به توپ بستن مجلس تا اول رجب ۱۳۲۷ هجری قمری) همراه بعضی از دوستان حزبی خود روزنامه ی **خراسان** را پنهانی چاپ می کرد و اولین اشعار ملی خود را در آن منتشر ساخت.

بعد از کناره گیری محمدعلی شاه از سلطنت و پناه بردن او به سفارت روس جشن هایی در سراسر ایران برپا گردید که مشهد هم از این قاعده مستثنی نبود. سروده های بهار در این جشن ها خوانده می شد.

بهار در سال ۱۳۲۸ هجری قمری روزنامه **نوبهار** را منتشر کرد. این روزنامه ناشر افکار و سیاست های حزب دموکرات ایران به رهبری حیدر عمواغلی بود.

بعد از این که روزنامه‌ی «**نوبهار**» در اواخر ۱۳۲۹ و اوایل ۱۳۳۰ هجری قمری به وسیله‌ی روس‌ها تعطیل گردید، بهار بلافاصله روزنامه‌ی «**تازه بهار**» را دایر کرد تا اینکه سرانجام در محرم خونین سال ۱۳۳۰ هجری قمری روزنامه تعطیل گردید و بهار همراه با نه نفر دیگر از افراد حزب دموکرات به تهران تبعید شدند.

بهار در جوانی به ستایش بزرگان خراسان و مدح و منقبت اولیای دین قصیده می ساخت. اشعار استوار او حسادت حاسدان را بر می انگیخت. او بارها در این باره سخن گفته است. در سال ۱۳۲۵ هجری قمری شعر «آینه عبرت» را سرود. او در این شعر به محمدعلی شاه پند و اندرز می دهد. شعر آینه‌ی عبرت تاریخچه مختصر شاهان ایران از ابتدای کیومرث تا آخر دوره‌ی مظفرالدین شاه را دربر دارد.

منظومه‌ی «آینه‌ی عبرت» با این بیت آغاز می شود:

«پاسبانان تا چند این مستی و خواب گران / پاسبان را نیست خواب، از خواب سربردار، هان»

در سال ۱۳۲۷ هجری قمری از طرف مردم مشهد به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب و راهی تهران گردید. در سال ۱۳۳۵ هجری قمری به نشر مجله «**دانشکده**» پرداخت و در سال ۱۳۳۸ هجری قمری به مدیریت روزنامه نیمه رسمی «**ایران**» انتخاب شد.

بعد از تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی قصادی در مدح رضا شاه سرود. رژیم پهلوی روی خوش به آن نشان نداد و چاپ دیوان او را متوقف ساخت. بهار آشفته شد و اشعاری در یادآوری این اوضاع و احوال سرود.

در سال ۱۳۲۵ هجری شمسی با قوام السلطنه همکاری کرد و در تأسیس حزب دموکرات مشارکت جست. در سال ۱۳۲۶ هجری شمسی به علت کسالت رهسپار سوئیس شد و بعد از مدتی به ایران بازگشت و از کارهای سیاسی - اجتماعی کناره گرفت. بعد از کمی بهبودی در سال ۱۳۲۹ هجری شمسی رهبر جمعیت ایرانی هوا دار صلح گردید و در اردیبهشت سال ۱۳۳۰ هجری شمسی چشم از جهان فروبست.

بهار علاوه بر زبان فارسی و عربی به خط و زبان پهلوی آشنایی کامل داشت. قصیده را ماهرانه می سرود و مقلد دیگران نبود.

آثار به جا مانده از بهار عبارت اند از : ۱- دیوان شعر ۲- تاریخ احزاب سیاسی یا انقراض قاجاریه ۳- سبک شناسی ۴- چهار خطابه ی منظوم ۵- ترجمه ی احوال محمد جریر طبری ۶- رمان نیرنگ سیاه یا کنیزان سفید ۷- رساله ی زندگانی مانی ۸- تصحیح مجمل التواریخ و تاریخ سیستان .

تشبیه و تمثیل

تشبیه

به اعتبار ارکان

الف-۱-۱- مفرد	الف-۱- به اعتبار لفظ :	الف (مشبه
الف-۲-۱- مقید		
الف-۳-۱- مرکب		
الف-۱-۲- حسّی	الف-۲- به اعتبار معنی :	
الف-۲-۲- عقلی		
ب-۱-۱- مفرد	ب-۱- به اعتبار لفظ	ب (مشبه به
ب-۲-۱- مقید		
ب-۳-۱- مرکب		
ب-۱-۲- حسّی	ب-۲- به اعتبار معنی	
ب-۲-۲- عقلی		
ج-۱-۱- مذکور : تشبیه مفضل	ج-۱- به اعتبار حذف و ذکر	ج (وجه شبه
ج-۲-۱- مخدوف : تشبیه مجمل		
ج-۱-۲- مفرد	ج-۲- به اعتبار لفظ	
ج-۲-۲- متعدد		
ج-۳-۲- مرکب : تشبیه تمثیل		
ج-۳-۳- دوگانه (استخدام)		
ج-۱-۴- اضافه ی تشبیهی	ج-۴- تشبیه بلیغ	
ج-۲-۴- اسنادی		
د-۱- مذکور : تشبیه مرسل		د (ادات تشبیه
د-۲- مخدوف : تشبیه مؤکد		

به اعتبار شکل ← جمع / تسویه / ملفوف / مفروق

به اعتبار مفهوم ← معکوس / مضمّر / مشروط / تفضیل

« اقسام تشبیه »

۱- تشبیه به اعتبار حسّی و عقلی :

الف - مشبه و مشبه به هر دو حسّی .

مثال : « در عشق تو ، همچو می گریم زار / وز درد ، چو برگ زرد دارم رخسار » « مسعود سعد سلمان »

ب- مشبه و مشبه به هر دو عقلی . مثال :

« افعال تو نیکوست به هر حال چو دولت / خلق تو ستوده است ، به هر جای ، چو ایمان » « مسعود سعد سلمان »

ج - مشبه عقلی ، مشبه به حسّی . مثال :

« خشمش ، به وقت کینه و خلقش به گاه مهر / چون آتش جهنم و چون آب کوثر است . » « عبدالواسع جبلی »

د - مشبه حسّی ، مشبه به عقلی . مثال :

« چو کو بی پای و چون گیری پیاله / تنت از لطف گردد همچو جانان » « مسعود سعد سلمان »

۲- تشبیه به اعتبار خیالی و وهمی :

در تشبیه وهمی و خیالی مشبه به وجود خارجی ندارد مانند تشبیه تیزی سر نیزه به دندان غول و یا تشبیه شب تیره به دریای قیر .

نه غولی در جهان خارجی وجود دارد و نه دریای قیری . این دو ساخته ی ذهن آدمی است . نیروی ذهن و تخیل این دو را ساخته است .

الف - وهمی : اگر مشبه به به طور کامل و اصلاً وجود نداشته باشد به آن تشبیه وهمی می گویند .

مثال :

« یکی نیزه ی تیز برداشت گیو / چو دندان غول و چو چنگال دیو » « سنا »

ب - خیالی : چنانچه اجزا و موادّ مشبه به به هر کدام به تنهایی وجود خارجی داشته باشند اما شکل ترکیبی آنها با یکدیگر وجود خارجی نداشته باشد به آن تشبیه خیالی گویند .

مثال :

« شبی تیره مانند دریای قیر / نه بهرام پیدا نه کیوان نه تیر » «مؤلف با اقتباس از فردوسی»

۳- تشبیه مفرد

در تشبیه مفرد شاعر یک چیز یا یک پدیده را به یک چیز یا یک پدیده تشبیه می کند . در این نوع تشبیه وجه شبه صفت یا صفاتی است که از یک چیز یا پدیده کسب می شود .

مثال :

« تو همچو صبحی و من شمع خلوت صحرم / تبسمی کن و جان بین که چون همی سپرم » «حافظ»

در بیت یاد شده تو به صبح و من به شمع تشبیه شده است .

۴- تشبیه مقید

هر گاه شاعر مشبه را مقید به قیدی کند از تشبیه مقید سود جسته است .

تشبیه مقید چندان اهمیتی ندارد .

مثال :

« و این جهان به لانه ی ماران ماند . » «فروغ»

واژه ی (ماران) بود و نبودش چندان اهمیتی ندارد.

۵- تشبیه مرکب

در این نوع تشبیه که در آن وجه شبه از دو یا چند چیز که با هم آمیخته اند ، گرفته می شود ؛ هیئتی به هیئت دیگر تشبیه می شود . یعنی طرفین اصلی تشبیه دو چیز یا بیشتر است .

در تشبیه مرکب پیوند دو یا چند چیز در مشبه یا مشبه به مورد نظر است نه اینکه دو یا چند مشبه یک طرف و دو یا چند مشبه به در طرفی دیگر باشند .

مثال :

« در خم زلف تو آن خال سیاه دانی چیسست / نقطه ی دوده که در حلقه ی جیم افتاده است . » «حافظ»

تذکر : مشبه ← مصراع اول / مشبه به ← مصراع دوم / وجه شبه ← زیبایی خال صورت معشوق

۶ - فرق تشبیه مرکب و مقید

گذشتگان فرقی میان تشبیه مرکب و مقید قایل نبودند . در کتب سنتی فقط مثال هایی از هر یک وجود دارد بدون آنکه به شرح هر یک پردازند . البته گاهی نیز تمییز بین این دو دشوار به نظر می رسد . اما در اغلب موارد می توان بین آنها تمایز قایل شد .

« در مرکب از مجموع چند چیز یک تصویر یا هیأت در ذهن تصور می شود اما در مقید یک چیز را با اندکی تصرف در آن و کم و زیاد کردن و حدود زدن در ذهن تصور می کنیم . » «بیان - شمیسا . ص ۷۳»

اگر بگوییم : آتش دودناک ، آتشی را در نظر می گیریم که دود دور یا بالای آن را فرا گرفته باشد . تکیه بر روی آتش (یک چیز) است و مرکز تصویر مفرد است . به این گونه تشبیه « مقید » می گویند .

اگر بگوییم آتش و دود دو چیز را در نظر می گیریم . هر چند مجموعاً در ذهن تصور می شوند ولی دو مورد جدا از هم هستند . و به این گونه تشبیه « مرکب » می گویند .

مثالی از سهراب سپهری :

«زندگی در آن وقت ، صفی از نور و عروسک بود .»

زندگی ← مشبه ، در وقت طفولیت (آن وقت) مقید . مشبه را به دوران طفولیت محدود می سازیم .

نور و عروسک ← مشبه به مرکب . دو چیز جدا از هم هستند که آنها را در ذهن و در مجموع با هم تصور می کنیم .